

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 1 2019 | ÅRGÅNG 23

Bokförlaget THALES

CARL-GÖRAN HEIDEGREN, HENRIK LUNDBERG & KLAS GUSTAVSSON: *Sverige och filosoferna: Svensk 1900-talsfilosofi i sociologisk belysning*, Lund: Studentlitteratur, 2018.

DEN SVENSKA FILOSOFIHISTORIEN är inte särskilt välkänd, inte ens bland experter i skrået. Lennart Nordenfelt citeras i en av bokens essäer (s. 190) och vittnar om hur totalt frånvarande den gamla Uppsalaskolans giganter, Axel Hägerström och Adolf Phalén, var i den undervisning han erbjöds i Uppsala på 60-talet. I detta avseende har inte mycket ändrats, som jag kan vittna om från min egen utbildning i samma ämne vid samma lärosäte, denna gång 50 år senare.

Vad som förklarar fackfilosofernas bristande intresse för den svenska filosofihistorien kan jag inte ge något bestämt svar på. Delvis har det säkert att göra med att det filosofiska Sverige från 40-talet och framåt inte haft någon tydlig inhemsk tradition, utan istället varit en del av den stora internationella rörelse som kallas analytisk filosofi. I denna rörelse har de svenska filosofernas alster varit bidrag till diskussioner som förts över landsgränser, och därför har »svensk filosofi» inte varit en kategori av specifikt *filosofiskt* intresse. Studiet av den inhemska filosofihistorien har därför i mångt och mycket utförts av idéhistoriker som Svante Nordin.

Likväl är förstås den svenska universitetsfilosofins historia av yttersta intresse för den fackfilosof som önskar få en bättre förståelse för de institutioner hon verkar inom, de normer och konventioner som har format hennes inskolning, och relationen mellan hennes ämne och det samhälle hon lever i. Därför är det med stort intresse jag läst *Sverige och filosoferna* av en trio sociologer, Carl-Göran Heidegren, Henrik Lundberg och Klas Gustavsson. Föremålet för studien är just den svenska 1900-talsfilosofin och då i synnerhet den process genom vilket den analytiska filosofin kom att bli dominerande i Sverige.

Sverige och filosoferna är, som undertiteln antyder, en exercis i filosofisociologi. Detta definierar författarna som det sociologiska studiet av filosofisk forskning och filosofiska akademiska miljöer, analogt med hur vetenskapssociologin studerar vetenskapliga verksamheter med sociologiska verktyg. Vetenskapssociologin har fått ett dåligt rykte till följd av sin motvilja mot att låta de vetenskapliga rönens egen sanningshalt och epistemiska företräden ingå i förklaringen av vetenskapliga processer och sin benägenhet att försvara relativistiska eller subjektivistiska teorier om sådana fenomen som sanning, fakta och kunskap. Sådana tendenser finns även i *Sverige och filosoferna*, t. ex. på s. 10, där »filosofisk kunskap» definieras som »påståenden och argument som reser anspråk på giltighet» (vare sig de faktiskt är giltiga eller inte), eller på ss. 25–26, där »filosofiska fakta» beskrivs som »allmänt accepterade utsagor» (snarare än de sakförhållanden som gör dessa utsagor sanna eller falska). I den här recensionen väljer jag dock att läsa sådana påståenden välvilligt, som uttryck, inte för osannolika epistemologiska och metafysiska teorier eller orimliga analyser av dessa ords vardagliga användning, utan för en idiosynkratisk inomdisciplinär terminologi som tillåter sig att använda fri indirekt anföring när den talar om sina studieobjekts kunskapsanspråk och övertygelser.

Sverige och filosoferna har fem kapitel, varav det första (av Carl-Göran Heidegren och Henrik Lundberg) är en allmän översikt över studieområdet filosofisociologi, och de fyra övriga är sociologiska essäer om den svenska 1900-talsfilosofin. I det första kapitlet introduceras filosofisociologin som ämne med en rad referenser till utländska föregångare, och ett antal »filosofisociologiska grundbegrepp» introduceras. Dessa är närmast teorier, förklaringsmodeller eller allmänna fenomen som kan tillgripas i sociologiska förklaringar av akademiska processer, som till exempel Pierre Bourdieus teori om hur socialt kapital kan användas av akademiker för att nå professionell framgång. Här hade jag önskat att författarna skulle vara tydligare med huruvida de själva finner dessa teorier trovärdiga och i så fall varför, i synnerhet som de teorier de efterföljande kapitlen faktiskt gör bruk av i vissa

fall framstår som ömsesidigt oförenliga. Kapitlets syfte är väl närmast att ge den oinvidde läsaren en grundläggande inblick i filosofisociologins begreppsvärld och arbetssätt, och detta syfte lyckas det också uppnå, men kanske hade en mer resonerande text, där de olika grundbegreppens relativa dygder och brister vägts mot varandra, tjänat samma syfte bättre.

Kapitel två är skrivet av Carl-Göran Heidegren och går under rubriken »De två filosofierna». De två filosofierna ifråga är analytisk respektive kontinental filosofi, och kapitlet behandlar utvecklingen av det »filosofiska faktum» – i ovan angivna bemärkelse av en allmänt accepterad utsaga – att »det finns två radikalt olika typer av filosofi: analytisk och kontinental» (s. 63). Denna utveckling spåras genom ett källmaterial bestående av akademiska och populära publikationer, läromedel för gymnasiet, doktorsavhandlingar och sakkunnigutlåtanden, publicerade mellan åren 1936 och 1974.

Angreppet är närmast idéhistoriskt – en beskrivning av den intellektuella utvecklingsgången, snarare än något allvarligare försök att förklara denna i sociologiska (eller andra) termer. Begreppen och teorierna från kapitel 1 används ibland för att beskriva skeendena eller antyda förklaringar av dem, men utan någon större systematik. I sammanhanget av bokens övergripande ärende har det därför kanske främst funktionen av att erbjuda en historisk bakgrund till de senare kapitlens mer renodlat sociologiska undersökningar. Som idéhistoria äger kapitlet likväl ett stort intresse. Jag är dessvärre inte själv rätt person att bedöma innehållets historiska vederhäftighet, utan får förutsätta att Heidegren vet vad han talar om.

Kapitlet inleds med en längre skildring av den process genom vilken föreställningen att analytisk och kontinental filosofi utgör radikalt skilda typer av filosofi cementerades i Sverige. Berättelsen förmedlas genom utdrag från essäer, akademiska verk, tidningsartiklar och läromedel. När berättelsen börjar har den analytiska filosofins representanter – Ingemar Hedenius, Konrad Marc-Wogau och Anders Wedberg, m.fl. – redan vunnit dominans över den svenska akademiska filosofin, och den handlar därför

främst om dessas försök att vidmakthålla den analytiska filosofins dominans genom att definiera ut andra tanketraditioner som »ovetenskapliga», »metafysiska» eller »spekulativa». Kapitlet går inte särskilt djupt in på exakt vad de berörda filosoferna avsåg med »vetenskaplig» filosofi, eller vad de ansåg skillnaden mellan »analys» och »spekulation» vara. Om något får man väl intrycket av att de själva inte var särskilt klara över detta.

Kapitlet gör inte heller något allvarigare försök att förklara *varför* det var så viktigt för dessa filosofer att fastslå den analytiska filosofins överhöghet, eller varför de hyste sådan aversion mot kontinentala alternativ. Aversionen som sådan framgår å andra sidan med all önskvärd tydlighet. Ibland tar den komiska dimensioner. Så upprepas till exempel ramsan »marxism, existentialism, nythomism» papegojligt av den svenska analytiska filosofins företrädare som exempel på förment icke-vetenskaplig filosofi av det slag som förmodades härska på kontinenten, långt in på 60- och 70-talet då rörelser som strukturalism och hermeneutik sedan länge omformat den franska och tyska filosofin. Resultatet blir att Hedenius, Wedberg, Marc-Wogau och deras bundsförvanter framstår i något av ett löjets skimmer. Det kan man ju tycka vad man vill om, men kanske hade de framstått som mer sympatiska (och mer intressanta!) om man hade fått veta mer om deras bevekelsegrunder.

Efter denna historik följer en kort skildring av hur den analytiska filosofins företrädare erövrade rikets lärostolar och uppnådde »hegemoni», samt ett utblickande avsnitt där de svenska filosofernas syn på den filosofiska geografin kontrasteras mot utländska perspektiv. I allmänhet är kapitlet rikt på intressanta historiska upplysningar och är väl värt att läsa bara för den sakens skull, även om man kunde önska en mer kontextualiserande och förklarande ansats.

De flesta läsare lär instämma med Heidegrens uppfattning att distinktionen mellan analytisk och kontinental filosofi är central för många filosofers bild av sin disciplin, både här i Sverige och utomlands. Detta var förstås inte fallet när den analytiska filosofin på 40-talet först började göra intåg i den svenska akademien:

termen »analytisk filosofi» var ännu inte etablerad, och den europeiska kontinenten uppvisade knappast någon enad filosofisk karaktär – där fanns ju även den logiska positivismens hemland. Tidigt försökte dock den analytiska filosofins banbrytare i Sverige, med Hedenius, Marc-Wogau och Wedberg i spetsen, att markera distansen mellan den intellektuella rörelse de själva bekände sig till och andra företeelser.

Bokens tredje kapitel, »När Uppsalafilosofin blev analytisk filosofi» av Klas Gustavsson, behandlar i större detalj hur dessa banbrytare gick till väga för att etablera sig inom svensk akademi, och i synnerhet hur de förhöll sig till sina närmaste föregångare, Uppsalaskolans två mästare Axel Hägerström och Adolf Phalén, vars elever de alla i någon utsträckning var.

Uppsalaskolan hade vissa likheter med de rörelser ur vilka den analytiska filosofin växte fram, Cambridgefilosofin och Wienkretsens logiska positivism. Här fanns en aversion mot »spekulativt» systembygge, ett fokus på begreppsanalys, en stark tilltro till naturvetenskapen och en allmän vilja att göra upp med traditionell metafysik (s. 178). Det fanns också uppenbara skillnader: Hägerström och Phalén var rationalister snarare än empirister; de stod i intellektuell skuld till den tyska idealismen förmedlad via nykantianerna; de ifrågasatte det sunda förnuftet och ställde sig avvisande till den moderna logiken (s. 179). Uppsalaskolans anhängare såg sig inte heller själva som särskilt befreundade med vare sig Cambridgefilosofin eller den logiska positivismen – den senare kritiserades till exempel för »subjektivism», det misstag som består i att göra den mentala representationen av yttre föremål, snarare än dessa föremål själva, till det omedelbara objektet för kunskapsakten. Subjektivism var enligt Uppsalaskolans män bland de värsta synder en filosof kunde begå.

Dessa skillnader till trots valde den analytiska filosofins män, särskilt Hedenius och Marc-Wogau, att betona likheterna och skildra Uppsalaskolan som ett »parallellfenomen» till de två utländska rörelserna som knappast skilde sig från dessa i något väsentligt avseende. Varför man valde att inta detta något ohistoriska perspektiv på sina föregångare är ämnet för Gustavssons

kapitel. Förklaringen som framträder är att man behövde framställa Uppsalaskolan, som fortfarande rönt stor respekt i det svenska kulturlivet, som en bundsförvant i ens ambitioner att införa den analytiska filosofin i Sverige, och därigenom legitimera den senare.

Till de historiska kuriositeterna hör också att medan både Hedenius och Marc-Wogau främst var Phaléns lärjungar, kom de sedermera att lyfta fram Hägerström som Uppsalaskolans främste företrädare. Denne var också den mer namnkunnige och allmänt respekterade av skolans två grundare, och den lånta strålglasen från hans namn bör därför ha varit starkare.

Liksom föregående kapitel har detta i första hand en idéhistorisk prägel. Det sociologiska tänkandet framträder i sättet att tillskriva karriärstrategiska motiv till Hedenius och Marc-Wogau för att förklara deras filosofiska historieskrivning. Några mer detaljerade teoretiska analyser, eller ambitiösare försök att leda den antydda hypotesen i bevis, får vi oss inte till livs. Hypotesen som sådan äger likväl sin rimlighet, och kapitlet bjuder på en hel del intressanta observationer.

Kapitel 4, »Hur man blir en bortglömd svensk filosof», av Henrik Lundberg, är bokens kanske mest sociologiskt ambitiösa kapitel. Här tillämpas sociologiska teorier i ett försök att förklara ett specifikt historiskt händelseförlopp: hur Ingemar Hedenius lyckas, och Folke Leander misslyckas med att etablera sig som fackfilosof i efterkrigstidens Sverige.

Folke Leander (1910–1981) är kapitelrubrikens bortglömda filosof. Han disputerade 1937 vid Göteborgs högskola med avhandlingen *Humanism and Naturalism. A Comparative Study of Ernest Seillière, Irving Babbitt and Paul Elmer Moore*. I avhandlingen kontrasteras, låter oss Lundberg veta, de i underrubriken nämnda tänkarnas »humanism» med en »naturalism» som består i förkastandet av konventionell moral till förmån för teknisk och politisk framstegstro. »Humanismen», å sin sida, betonar det felbara och bristfälliga i den mänskliga naturen och behovet av personlig disciplin och självkontroll, ett individuellt arbete med själen snarare än sociala åtgärder. Leander är och förblir genom sitt intellektuellt verksamma liv på humanismens sida i denna konflikt,

och denna i grunden konservativa livssyn, menar Lundberg, förde honom på kant med samtidens progressiva ideal.

Leanders filosofiska stil stod i bjärt kontrast till den analytiska filosofi vars dominans vid svenska lärosäten började etableras samtidigt som han själv försökte påbörja sin akademiska karriär. Om den senare hyste han inga höga tankar, och han jämförde dess företrädare med dresserade delfiner som hoppar genom ringar. Filosofins uppgift var enligt honom att framställa en »genomtänkt syn på den värld, som omger oss» – en uppgift som i hans ögon krävde ett mer idéhistoriskt och kulturteoretiskt angreppssätt än det som förespråkades av Hedenius och hans vapendragare.

Ingemar Hedenius, å sin sida, kräver väl ingen särskilt utförlig presentation. Han var professor i praktisk filosofi i Uppsala 1947–1973. Han hade studerat under Hägerström och Phalén, men i likhet med sina generationskamrater Konrad Marc-Wogau och Anders Wedberg distanserade han sig sedermera från de förras Uppsalaskola och tog istället intryck av den framväxande analytiska rörelsen. För eftervärlden är han mest känd för sin polemik mot kristendomen, i skrifter som *Tro och vetande*.¹

Leander och Hedenius var rivaler om professorstolen i praktisk filosofi i Uppsala när denna tillsattes 1945. Den striden vann, som bekant, Hedenius, medan Leander aldrig lyckades etablera sig som akademisk filosof. Förklaringen till dessa skilda öden är ämnet för Lundbergs kapitel.

Förklaringen i sig är inte svår att förstå. Professorstillsättningen ägde rum vid en tidpunkt då analytisk filosofi redan börjat få fotfäste i Norden. Marc-Wogau skulle komma att tillträda professuren i teoretisk filosofi i Uppsala 1946, och 1949 kallades Wedberg till Stockholms högskola som professor i samma ämne. Vid den professorstillsättning där Hedenius och Leander var rivaler, var sakkunniggruppen kraftigt dominerad av filosofer som på ett eller annat sätt anknöt till Uppsalaskolan och den analytiska filosofin. Einar Tegen var Uppsalafilosof vid Stockholms högskola. Torgny Segerstedt var den avgående professorn i praktisk filosofi i Uppsala, och hade tagit intryck av Cambridgefilosofin. Eino Kaila var professor i Helsingfors och hade nära band till Wienkretsen.

Gunnar Aspelin, professor i Lund, var den som stod friast från de analytiska strömningarna, och också den vars bedömning av Leander var mest gynnsam, men han var i minoritet.

Den teoretiska artikuleringen av förklaringen ska nu tas i beaktande. Lundberg använder sig av en »positioneringsteori» utformad av Patrick Baert. Positioneringsteorin utgår från två antaganden: 1) att mottagandet av intellektuella produkter beror, inte bara på deras kvalitet, utan även på de »performativa verktyg» upphovsmannen använder för att »positionera sig», samt 2) att en aktörs framgång i fråga om att sprida sina idéer är beroende av dennes »status, position och utvecklingsgång inom fältet» (s. 205). Det kan noteras att dessa grundantaganden har att göra med spridningen och mottagandet av idéer och intellektuella alster, snarare än tjänsteställningar; men man får anta att Lundberg tänker sig att de kan generaliseras till att gälla som förklaringar av varje form av professionell framgång.

De två grundprinciperna är för övrigt märkligt likartade. Bägge gör anspråk på att förklara ungefär samma sak: »mottagandet av intellektuella produkter» i det ena fallet, »spridningen av idéer» i det andra. I det ena fallet förklaras dessa processer med hänvisning till de »performativa verktyg» aktören använder för att »positionera sig»; i det andra fallet av aktörens »status, position och utvecklingsgång.» Mottagandet av verk påverkas av aktörens *försök* att positionera sig, spridningen av idéer förklaras av hennes faktiska position. Varför just dessa två principer, som lämnar en hel del frågor öppna, kvalificerar som »grundantaganden» utvecklas inte närmare av Lundberg.

Vad är då en position? Lundberg definierar »positionering» som »den process genom vilken en aktör eller grupp av aktörer tillskrivs vissa egenskaper» (s. 205), närmare bestämt egenskaperna att tillhöra vissa intellektuella läger och vara motståndare till vissa andra. Genom att aktören tillskrivs sådana egenskaper av en intellektuell allmänhet, bestående av kollegor i fältet och andra nära sörjande, får han vänner och fiender i olika läger som kan främja eller hindra hans karriär. Här är det alltså fråga om en helt igenom sociologisk syn på intellektuellt utbyte och debatt, där åsikter i

vetenskapliga frågor identifieras med rivaliserande kottier som strider om lärostolar. Inte helt verklighetsfrämmande, får man såklart tillstå, men likväl kan det tyckas utelämnat något. Det förklarar ju till exempel inte hur nya positioner uppstår och vinner spridning, eller varför vissa individer blir dominerande inom sina skolor medan andra blir marginella figurer.

Nu är Lundbergs två grundantaganden förenliga med att även andra faktorer kan inverka på receptionen av ett vetenskapligt verk, till exempel dess kvalitet eller för den delen dess typsnitt eller sidantal. Men här hade jag önskat mer reflektion kring den relativa betydelsen av dessa olika potentiella förklaringsfaktorer i bestämningen av ett historiskt skeende. Tesen att en viss faktor alltid har *någon* inverkan på en typ av skeende är ju i själva verket rätt svag, så länge man inte fastställer hur stor denna inverkan är. Det närmsta man kommer en sådan diskussion är påståendet, i formuleringen av det första grundantagandet, att en aktörs positionering är »minst lika viktig» som verkets kvalitet för att förklara dess spridning (s. 205); ett påstående som inte närmare försvaras.

I sin diskussion av Leander anstränger sig Lundberg ändå för att försöka visa att denne inte bara kan avfärdas som en dålig filosof. Hans skrifter mottogs positivt i en viss amerikansk intellektuell miljö, och självaste John Dewey berömde dem. Leander stod också högt i kurs hos Ernst Cassirer, som var professor i Göteborg 1935–41. Dessa observationer pekar på att andra faktorer än de rent kvalitetsmässiga måste tillgripas för att förklara skillnaderna mellan Hedenius och Leanders karriärframgång, och skillnader i deras positionering kan förstås vara ett alternativ. Däremot säger inte detta så mycket om positioneringsteorin som sådan: i vilken mån skillnader i akademisk framgång i allmänhet kan förklaras av positionering. Vid ett tillfälle hävdar Lundberg att »hur stor eller liten filosof Leander än var skulle han, enligt det synsätt som här anläggs, förmodligen ändå ha misslyckats» (s. 203), detta på grund av det allmänna intellektuella klimatet i Sverige vid den tiden. Det kan kanske stämma, men det följer förstås inte från det blotta faktum att Leander förlorade striden.

Det föregående är möjligen allt för pedantiska anmärkningar.

Den sociala verkligheten är komplex och svår att utvinna data från. Det går inte att göra några kontrollerade, kvantitativa studier av olika faktorerers inverkan på filosofiska karriärer. En teoris trovärdighet får delvis bedömas på mer intuitiv grund. Det är onekligen så att positioneringsteorin tycks sällsamt väl lämpad att förklara utvecklingen i det filosofiska Sverige under efterkrigstiden, då så många lärostolar så snabbt erövrades av en snabbt framväxande skolbildning. När man studerar andra professorstillsättningar under efterkrigsåren, som har gjorts av Svante Nordin², är det slående hur oförhöljt den analytiska skolans män premierar sina egna i diverse sakkunnigomdömen och omröstningar, ofta i direkt kontrast till sakkunniga utanför den analytiska kretsen (som ju inte på samma sätt tillhörde en enad skola och därför kanske kan tilltros om ett mer självständigt omdöme). Mitt missnöje med Lundbergs kapitel härrör heller inte från förslaget att något i stil med Baerts positioneringar kan ha inverkat på Leanders och Hedenius' karriärer – detta verkar nog så rimligt och skulle, om det stämde, vara föga förvånande. Men som på många andra ställen i den här boken kan den sociologiska begreppsapparaten kännas påklistrad på vad som i grund och botten är en intressant historisk berättelse. Att människor med liknande åsikter ofta solidariserar sig med varandra är ingenting vi behövde Patrick Baert för att lära oss, och som positioneringsteorin presenteras här rör den sig knappast bortom sådana självklarheter.

Det femte och sista kapitlet är skrivet av Carl-Göran Heidegren och bär rubriken »Filosofi och ekologi i 1970-talets Sverige». Här undersöks ifall 70-talets gröna rörelse gjorde något avtryck på filosofin i Sverige. Svaret blir »inte direkt». Även om det gjordes försök, både inom akademien och utanför den, att tänka filosofiskt kring de gröna frågorna (Arne Næss ekosofi är väl det mest kända exemplet), så ledde dessa vare sig till några nya skolbildningar, att någon historisk figur rönste förnyat intresse, eller att några akademiska karriärer fick fart.

Om boken hittills präglats av berättelsen om hur den analytiska filosofin vann dominans i Sverige, så är det här kapitlet lite av en utstickare. Utan att använda just de orden, antyder väl dock

KARL BERGMAN, »SVERIGE OCH FILOSOFERNA:
SVENSK 1900-TALSFILOSOFI I SOCIOLOGISK BELYSNING»

Heidegren att förklaringen till den gröna rörelsens bristande genomslag inom filosofin delvis står att finna just i den analytiska filosofins egenart – dess vägran att vara en »världs- och livsåskådning» som förmår utgöra »det mest allmänna uttrycket för sin tids eller sitt samhälles åskådning» (s. 260). En alternativ förklaring kunde förstås vara att miljöfrågorna i själva verket inte kräver någon radikalt annorlunda typ av filosofi. Idag diskuteras ju miljöproblemen regelbundet av normativa etiker, politiska filosofer och andra, men då främst som en faktor bland andra som sätter normativa gränser för mänskligt handlande, och som därför kan hanteras inom befintliga teoretiska ramverk. Som ett problem för det praktiska förnuftet är ju miljöproblemen trots allt rätt lika andra, mer traditionella etiska problem: de fordrar av oss att vi ska avvara kortsiktig begärstillfredsställelse av omsorg om framtiden och om andra människor.

Sammanfattningsvis: *Sverige och filosoferna* är en intressant bok, väl värd att läsa för sitt historiska innehåll, av den som önskar lära sig mer om den inhemska filosofihistorien. Författarnas sociologiska skolning lyser igenom i intresset för institutionella processer, personliga lojaliteter och strategiska motiv, vilket onekligen är viktiga fenomen för att förstå universitetsvärldens verklighet, nu som då. Bruket av sociologiska teorier framstår dock ofta som principlöst och ytligt, och kanske hade boken gjort sig lika bra som en renodlat historisk skildring. Det första kapitlets genomgång av filosofisociologiska grundbegrepp tjänar sitt syfte som en inledande orientering i fältet, men bildar inte en naturlig enhet med resten av boken.

→

Karl Bergman

Noter

1. Ingemar Hedenius, *Tro och vetande* (Lidingö: Fri tanke, 2009).
2. Svante Nordin, *Från Hägerström till Hedenius: Den Moderna Svenska Filosofin* (Lund: Doxa, 1984).